

İlahiyat Akademi, Aralık 2021; (14): 297-312.

Hasan Hanefi ile Söyleşi*

Merhaba hocam, fakültemize hoş geldiniz. Sizinle karşılaşmak bizim için büyük bir onurdur. Bu röportaj fakültemizin konulu hakemli dergisi olan İlahiyat Akademi dergisinde yayımlanacaktır. Bu bağlamda İslam düşüncesinin dünü bugünü ile ilgili bazı sorular yönelteceğiz.

Hasan Hanefi: Hoş buldum. Teşekkür ederim.

Öncelikle İslam düşüncesi içerisinde kendinizi nasıl konumlandırıyorsunuz. Hasan Hanefi'nin geleneksel İslam mirası içerisindeki yeri nedir?

Hasan Hanefi: Ben yenilikçiyim, asrın gereklerine göre klasik İslam bilimlerini yeniden inşa etmeye çalışıyorum. Örneğin geçmişte Kelâm ilmi tevhidî

* Bu söyleşi 15.10.2019 tarihinde Dr. Öğr. Üyesi Muhyettin İÇDE, Dr. Öğr. Üyesi İsmail YILMAZ ve Öğr. Gör. Adil ÖZTEKİN tarafından gerçekleştirilmiş, konunun önemine binaen Dini Söylem sayısında yayımlanmak üzere bekletilmiştir.

savunmak için ortaya çıkmıştır. Allah birdir, iki veya üç değildir gibi meseleleri ele almıştır. Kelâmcılar Allah'ın zatı, sıfatları, isim ve fiilleri ile ilgili bir literatür oluşturmuş, bu noktada da başarılı olmuşlardır. Ancak aramızda Allah'a şirk koşan, Allah'ın iki veya üç olduğunu söyleyen, Allah'ın varlığını inkâr eden kimse var mı? Hayır. Öyleyse problem nedir? Neden yeniden Allah'ın birliğini ispat etmeye çalışayım. Kelâmcıların yaptığı o günün şartları ile ilgiliydi. Ancak bugün Filistin'i kaybetmişiz. Geçmişte kaybettiğimiz Endülüs'ten değil bugün kaybettiğimiz Filistin topraklarından bahsediyorum. Kelâmcıların kullandığı metot gibi Kur'an'a döndüğümüzde Kur'an'da topraktan söz eden ayetleri inceliyor ve şunları buluyorum: "Yeryüzü ve gökyüzünün İlahı", "gökyüzünün ve yeryüzünün Rabbi", "Gökteki İlâh da O'dur, yerdeki İlâh da O'dur" gibi ayetlere baktığımızda Allah'ın yeryüzü ile ilişkisinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum batıda "yer Tanrısı", "özgürlük Tanrısı", "Kurtuluş Tanrısı" şeklinde tanımlanmıştır. Dolayısıyla asrın şartlarına uygun bir şekilde yer ve gök ile ilişkili bir Tanrı anlayışı vardır. Bu açıdan benim toprağımı alan İlahımı almış gibidir. Çünkü Allah yeryüzünün ve gökyüzünün İlahıdır. Geçmişte bazı insanlar ilahi irade ve kudreti inkâr edip bunları tabiata ve zamana nispet ediyorlardı. Ancak şimdi İlahi ilmi, iradeyi veya kudreti kim inkâr ediyor, hiç kimse. Mesele insan iradesi ile ilgilidir. Bu nedenle yeni İlm-i Kelâm'da konuşulması gereken "dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin", "her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir", "hepiniz kıyamet gününde Allah'ın huzuruna tek başınıza geleceksiniz" gibi ayetlerden hareketle ilahi iradenin insan fiilleri üzerinde etkili olmayıp insanın davranışlarında özgür ve sorumlu olduğu hususudur. Ben Allah'ın benim fiillerime müdahale ettiğini düşünmeden, suçu ona yüklemeyen Allah'ın huzurunda tek başıma duracağım.

O halde Yeni İlm-i Kelâm Müslümanların maslahatları göz önünde bulundurularak geleneksel Kelâm ilminin yeniden inşa etme çabasıdır. Filistin gitmiş, Kudüs gitmiş, Myanmar'da Müslümanlar boğazlanırken bizim Allah'ın zatından, fiillerinden, sıfatlarından ve isimlerinden bahsetmemiz makul müdür? Allah kıyamet günü "Benim zatımdan, sıfatlarımdan, fiillerimden sana ne, sen Myanmar'da boğazlanan insanlar için, Mescidi Aksa'yı ve Kudüs'ü geri almak için, Filistin'in özgürlüğü için, Müslümanlar arasındaki savaşı durdurmak için ne yaptın?" diye soracaktır. Allah, insanın hür, akıllı ve sorumlu olduğunu ortaya koymak için ne yaptın, neden sorumluluğu benim üzerime attın, benim kudretimi, ilmimi ve zatımı savunacak birine ihtiyacım yok, ancak Müslümanların bilgi ve kudretlerinin savunulmasına ihtiyaçları vardı diyecektir. Böylece itikadda etkin bir rol üstlenmesi, Müslümanları harekete geçirmesi ve insan davranışlarını desteklemesi için Kelâm ilmini yeniden inşa ediyorum.

Tarihe bakınız! Bizde iki büyük fırka vardır. Eş'ari ve Mutezile. Her birinin de kendine ait bir gelişimi söz konusudur. Eşariler ne dedi ve nereye vardılar? Burada isim, fiil ve sıfatları olan bir zat vardır. Eşariler bunu ancak nakli delille öğrenmiş olabilirler. Eşariler Allah'ın zatını nasıl tanıyabildiler. Bizden Allah'ın zatını tanımaya muktedir kimse var mıdır? Mutasavvıflar da aynı yaklaşımı

benimsediler. Batı Felsefesine göre bu bir yabancılaşma ve sözün maksadını aşması olarak isimlendirilir. İlahi bağlamda insanın konumu nedir?

Mutezile'ye gelince onların *usûl-i hamsesi* vardır: Adl, Tevhid, el-Va'd ve'l-Va'id, el-Menziletu beyne'l-Menziletayn, akli olan hüsün ve kubuh, emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker. Bu yöntem benim aklıma ve vicdanuma hitap ediyor. Tevhid: İnsan söz, fiil, vicdan ve düşünce birlikteliğidir. Böyle bir anlayış iki yüzlülüğü engellerken ailenin ve toplumun birlikteliğini sağlar. Adalet özgür düşünceye ve özgür eyleme dayanır. Emr-i bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker, yöneticiyle ilişkilerin korkuya dayanmamasıdır. El-Menziletu beyne'l-Menziletayn prensibine göre mümin ve kafir yoktur, günahkâr örneğinde olduğu gibi ikisi arasında bir yer vardır. Akli olan hüsün ve kubha göre akıl hayır ve şer, iyi ve kötüyü idrak etmeye kadirdir. Mutezilenin yöntemi ümmetin şu anki maslahatlarına daha uygun düşmektedir. Bu nedenle Yeni Mutezile olarak adlandırılan akım ile ilgili çeşitli çalışmalar ortaya çıktı. Ben de onlardan birisiyim. Ancak asıl mesele halk dini olan Eşariliğin Gazzalî'den bu yana kenara itilen Mutezililiğe dönüştürülmesidir. Bin yılda oluşan halk inancını başka bir biçime dönüştürebilir miyim? Bu toplu bir gayret gerektirir. Türkiye, Mısır, Tunus, İran gibi ülkelerdeki İlahiyat Fakültelerinin bir araya gelmesi ile gerçekleştirilebilir. Kimsenin Allah'ın zatı, sıfatları, fiilleri, isimleri ile ilgili konuşmasına müsaade etmemek gerekir. Bu zaten bir iddiadan ibarettir. Eşarilerden birisine "Zat nedir?" diye sorsan cevap veremez. Bizden kim Allah'ın zatını tanıyabilir ki? Son dönem Kelâm alimleri bile zatın bilinmesinin mümkün olmadığını, sıfat, fiil ve isimlerinin de sadece nakli delillerle sınırlandırılmayacağını ifade etmişlerdir. O Mümindir, Selamdır, Müheymin, Azizdir, Cebbardır, Mütekebbirdir. Kim sıfatların sayısının sadece yedi (ilim, kudret, hayat, sem', basar, kelâm ve irade) olduğunu söyleyebilir ki? Kim Allah'ın isimlerinin sadece doksan dokuz olduğunu söyleyebilir ki? Belki de yüz, belki de doksan sekizdir. Bu insanların herhangi bir akli delil getiremeyeceği bir alanda fikir yürütmesidir.

Eşarilikten Mutezile'ye dönüş orta bir yoldur. Yaptığımız iş Eşarilerin ilahi modelinden Mu'tezile'nin insani modeline geçişe yardımcı olduğumuz tarihi bir süreçtir. Benim Eşari ve Mutezileden sonra üstlendiğim rol nedir? Hayatım boyunca onların arasındaki çekişmelerden mi söz edeceğim. Şiiler bugün her yerde yayılıyorlar. Uman'daki Hariciler Hz. Ali döneminde sebepsiz yere akan kanı tecrübe ettiklerinden bu çatışmalardan uzak durdular. Önümüzde yeni bir Kelâm ilmi oluşturmaktan başka çare yoktur. Bakınız Mısır, Suudi Arabistan, Bahreyn ve diğer Arap ve Müslüman ülkelerdeki hapisanelerde binlerce tutuklu bulunmaktadır. Bunların hakkını kim savunacak? Öyleyse özgür bir Kelâm ilmi inşa etmeliyim ki zalim yöneticilere karşı emri bi'l-maruf ve nehy-i ani'l-münker görevini ifa edenlere yardımcı olayım. Zalim yöneticiye karşı mücadele ederek öldürülen kimse şehittir. Ben her yerde binlerce siyasi tutuklunun hakkını savunmaya çalışıyorum. Fakat bu davranışımın dinin siyasete alet edilmesi

olduğın iddia ediyorlar. Halbuki bu beşinci prensip olan emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münkerin bir gereğidir.

1923'te Osmanlı'nın yıkılması ve Atatürk sayesinde Türkiye'nin savaştan çıkmasından sonra Müslümanların durumuna bakınız. Hasta adamın mal varlığına ne oldu? Fransa, İngiltere ve Rusya ele geçirdi. Özgür Kelâm ilmi ile Müslümanların topraklarınının tekrar Müslümanlara iade edilmesi için çalışıyorum. Ne zamana kadar aramızdaki suni sınırlarla bölünmüş halde kalacağız. Türkiye ile Mısır arasında ne fark var ki benden giriş vizesi istiyorlar! Endülüse giderken Arapların fethettiği Kuzey Afrika ülkeleri olan Mısır, Sudan, Libya, Tunus, Fas arasında ne fark var ki benden vize istiyorlar. Bir Arap ülkesinden başka bir Arap ülkesine giderken beş tane vize...! Benim toprağım ve tarihimin bir parçası olan Ürdün, Lübnan, Suriye ve Irak'a giderken neden benden vize istenir? Birinci dünya savaşında Almanya'yla girdiği savaşın ağır yükleri olmasaydı Türkiye tarihini tek başına belirlemeyi tercih etmeyecekti. Brunei sultanı gibi dünyanın en zenginleri de en fakirleri de bizdendir. "Mallarında yoksulların ve ihtiyaç sahiplerinin belirli bir hakkı vardır." Yoksul, ihtiyaç sahibi ve yetimlerin malları nerede, nerede komşuluk hakkı?

Son olarak nüfusu bir milyardan daha fazla olan İslam ümmetinin nüfusu Çin ve Hindistan'dan daha fazla olmasına rağmen Kudüs ve Mescid-i Aksa'yı özgürleştirememektedir. Halbuki Müslüman bir Kürt olan Selahaddin Eyyubi Haçlılara karşı Mescid-i Aksa'yı savunmak için neler yapmıştı? Memlüklü sultanlar ümmeti savunmak için Moğol ve Tatar saldırılarına karşı neler yapmıştı? Müslüman halklar sömürgecilikten kurtulmak için üzerlerine düşen görevleri yerine getirdiler. Müslüman halklar Sykes-Picot Antlaşmasından sonra ulus devletlerini inşa ettiler. Ancak bu ulus devletler müstebid yönetimlere dönüştü. Şu anki durumumuz bu. Bir devletin bağımsızlığı için mücadele ettiğim halde onun kurbanı oluyorsam burada nasıl özgür olabilirim? Nitekim ülkemi savunduğum halde tutuklandım.

Kelâm ilmi kadim alimlerin dediği gibi sadece bir ilimden ibaret değildir. Kadim alimler kendi çağlarında söyleyeceklerini söylediler. Ancak benim karşımda İslam Medeniyet Tarihi ile yaşadığım çağ durmaktadır. Kelâm ilmi asrın kelâmıdır, mücadelenin kelâmıdır, bağımsızlığın kelâmıdır, zengin ile fakir arasında ortak olan kelâmıdır, ümmetin birliğinin kelâmıdır, ümmetin uyanışını gerçekleştirecek kelâmıdır. İlm-i Kelâm ilahiyatı insanıyâta dönüştürecek ilimdir. Bilemiyorum en azından ilahiyat fakültelerinin isimlerini insanıyât fakültelerine dönüştürmek mümkün müdür? Hadi en azından ikisini birleştirelim. Umulur ki o zaman Allah'ın gelecekle olan ilişkisini bir gün anlayayı başarabiliriz.

Sayın hocam, Hasan Hanefi ismi söz konusu olduğunda sizin ahirete inanmadığımız, vahyin din olmadığını ileri sürdüğünüz şeklinde bazı iddialar ve söylentiler bulunmaktadır. Bu iddiaları nasıl değerlendiriyorsunuz?

Hasan Hanefi: Ben gaybiyât ile ilgili konulara girmiyorum. İlk olarak bu konu ile ilgili nakli deliller var. Ancak gaybiyâtın çeşitleri ve örnekleri ile ilgili nakli delilleri şu an için hatırlayamıyorum. Gaybiyât ile ilgili konuşmak isteyen konuşsun. Fakat ben gerçeklikten yani yaşadığım dünyadan sorumluyum. Yemen'deki çocuklardan, Suriye ve Filistin'deki mültecilerden sorumluyum. Ben gaybiyât ile ilgili konuşmuyorum. Sizin yaptığınız gibi biri bana bu konu ile ilgili fikrimi sorduğunda, ben biraz şair, biraz da filozofum. İyi bir müzisyenim. Müzik ile felsefeyi birleştiriyorum. Dün akşam folklor gösterisini izlediğimde ve müziği dinlediğimde çok memnun oldum. Neden gaybiyât insanları cennet ile müjdeleyen cehennemden korkutan müjdeleyici ve uyarıcı metaforlar olmasın? Biraz daha detay isterseniz yeme, içme ve şehvi arzuların tatmininin benim için önemli olmadığını varsayalım. O halde cennetin bana ne faydası var? Çünkü Kur'an'da cennet, yeme, içme, kadın ve bakire kızların içerisinde bulunduğu bir alem olarak tasvir ediliyor. Ben de bunlarla ilgilenmiyorum. Bu meselelerle uğraşmak isteyen uğraşsın. Benim Kelâm ilmiyle her şeyi çözmek gerekmiyor. Ben emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münkerden bahsetmeyi tercih ederim. Çünkü akli delillerle ispat ve nefy etme imkânım olmayan gaybi konulardan bahsetmeyi gereksiz buluyorum. Bu konulara girmek istemeyen herkes için cennet, cehennem gibi hususları inkar ettiği şeklinde iddialar çıkabilir.

Bu söylediklerinizden hareketle bir başka soru daha sormak istiyorum. Günümüzde Müslümanların karşılaştıkları problemleri çözme hususunda Kur'an'ın rolü nedir? Müslümanların Kur'an ile ilişkisi nasıl olmalıdır?

Hasan Hanefi: Nakli ilimler beştir: Kitap, Sünnet, Hadis, Tefsir, Fıkıh. Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümlerinde bu bilimleri müfredata dahil etmedik. Bu konuları Ezher Üniversitesi'ne ve cami imamlarına bıraktık.

Senin sorun bu beş ilimden ilki olan Kur'an ile ilgilidir. Eski alimlerin Kur'an ile ilgili değerlendirmeleri nelerdir? Eski alimlerin dilsel tahlillerin yanı sıra Kur'an ile ilgili üzerinde durdukları en önemli şey sebebi nüzul ve nasih-mensuh meseleleridir. Kur'an'ın her ayetinin sebebi nüzülü vardır. "Sana hayzı soruyorlar", "sana ganimetleri soruyorlar"... Sana soruyorlar şeklindeki ayetler Kur'an'ın sorulan sorular için bir cevap olduğunu ifade eder. Sormak başlamaktır. Sorular insanın hayatta karşılaştıkları problemlerdir. Bu soruların cevabı vahyin kendisidir. Nasih-mensuh vahyin gelişen şartlara göre değiştiğini ve geliştiğini ifade etmektedir. "Biz bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak,

mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz.” ayeti de bunu göstermektedir. İçkinin haram kılınma aşamalarında görülebildiği üzere yirmi üç yılda inen Kur’an zamanla değişen şartları göz önünde bulundurmaktadır. Kur’an ilimleri ile ilgili eskilerin değerlendirmeleri bu şekildedir. Öyleyse önemli olan soru mudur, cevap mıdır? Birer hoca olarak, sizce öğrenciye soru sormak mı önemli yoksa öğrencilerin cevapları mı? Bana göre soru hazırlamak daha zordur. İddia ediyorum, örneğin Kur’an şu anda inse ve size Filistin’in neden elden çıktığını soruyorlar, Kudüs’ün neden işgal edildiğini soruyorlar, Yemen, Libya, Suriye ve Irak’ta boş yere akan Müslüman kanını soruyorlar, zenginlikten soruyorlar dese bu sorulara cevap bulamazsınız.

Ben vahyi inkâr etmiyorum. Cevaplardan ziyade sorulara öncelik veriyorum. Hocanın büyüklüğü öğrenciye sorduğu soru ile ölçülür. Burada yüklenen (*hâmil*) ve yüklenilen (*mahmûl*) var. Yüklenen zamanın şartları ve Müslümanların sordukları sorulardır. Yüklenilen ise vahiydir. Ben yüklenilen şeyden bahsetmek istemiyorum. Cebrail’in nasıl geldiği, Allah’tan vahyi nasıl teslim aldığı, vahyi doğrudan Allah’tan mı yoksa levhi mahfuzdan mı aldığı, vahyi Arapça mı, İbranice mi, Ermenice mi aldığı, peygamberlerin Cebrail’in her söylediğini anlayıp anlamadıkları gibi cevapsız soruları sormuyorum. “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh rabbimin emrindedir ve size pek az bilgi verilmiştir.”. Öyleyse yüklenilen hakkında kesin bir hüküm veremeyeceğimden yüklenen hakkında konuşuyorum.

Günümüzde insanlar eski sorulardan hareketle Kur’an’ı anladıklarını zannediyorlar. Kur’an’ın ganimetler hakkındaki hükmü, hayız hakkındaki hükmü gibi konularla ilgili sorular soruyorlar. Ganimetten bana ne? Müslümanlara uçak, tank, zırhlı araç mı verdin? Ben İsrail’e karşı savaş kazandım mı ki ganimetten ve dağıtılma şekline bahsedeyim. O zaman ben sosyal, ekonomik ve siyasi yüklenenden bahsederim, yüklenilenden bahsetmem. Bu nedenle benim vahyi inkâr ettiğimle ilgili söylentiler çıkıyor. Hayır, günümüz filozoflarının söylediği gibi ben vahyi iki parantez içerisini alıyor ve konuşmuyorum. Sadece cevaplardan bahsediyorum. Nasih-mensuh olduğu için cevaplar da değişebilir. Ben soruları kaybeden alemde bahsediyorum. Günümüzde ortaya atılan yeni soruları araştırıp onlara cevap bulmaya çalışıyorum.

Sonuç olarak Hasan Hanefi vahyi inkâr etmiyor sadece vahiy hakkında konuşmuyor diyebilir miyiz?

Hasan Hanefi: Kesinlikle

Hocam internetten sizinle ilgili arama yaparken Kur'an'ın süpermarket olduğuna yönelik bir demecinizle karşılaşılıyor. Bu söylemden kastınız nedir?

Hasan Hanefi: Bu olaydan sonra basına konuşmama kararı aldım. İskenderiye kütüphanesinde halka açık bir konferansa davet edildim. Konuşmamı bitirdikten sonra soru cevap bölümünde meşhur olmak isteyen bir basın mensubu bana şu soruyu yöneltti: Hocam siz Kur'an'ın tamamını tefsir etmek istemiyorsunuz. Sadece hayatımızla ilgili bir kısmını tefsir ediyorsunuz. Halbuki Kur'an "Yoksa siz kitabın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?" buyuruyor. Bunun nedeni nedir? Cevaben dedim ki hayır ben gaybiyâtı, peygamber kıssalarını inkâr etmiyorum. Yani Hz. Musa kıssasını, yılana dönüşüp Firavun'un sihirbazlarının yaptıklarını yutan asayı, denizin yarılmasını, Hz. Musa ve kavminin geçişini sonra denizin Firavun ve askerlerinin geçişi sırasında kapandığını inkâr etmiyorum. Ancak bu konularda konuşmuyorum. Çünkü tarih hayal üzerine, Peygamberlerin mucizelerinin ve sufilerin kerametlerinin abartılması üzerine kurulmuştur.

Evet, o gazeteciye şunları söyledim: Ben adalet yerine zulmün yaygın olduğu bir toplumda yaşıyorum. Tabii ki zulüm ve adalet üzerine yoğunlaşacağım. Gazeteci anlamadığını ifade edince dedim ki; Kur'an'da zenginlik ve fakirlikten bahseder. Müslüman toplumlarda zenginler ile fakirler arasındaki gelir dağılımında ciddi bir fark vardır. İslam toplumlarında gelir dağılımının yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Yine anlamadığını söyledi. Dedim ki vallahi Kur'an mucizelerden bahsediyor ve maalesef bu insanların hayatını etkiliyor. 1973 Ekim'inde Mısır'ın İsrail'e karşı elde ettiği zaferin ilahi bir mucize ile gerçekleştiğine inanılır. Meleklerin Mısır askerleriyle birlikte Süveyş kanalını geçtikleri söylenir. Yine anlamadığını söyleyince sana avam diliyle anlatayım dedim. Kur'an içinde her şeyin bulunduğu bir süpermarket gibidir. "Biz kitapta hiçbir şeyi eksik bırakmadık.". Yani tuz mu istiyorsun, tuz al. Ancak şeker alırsan hata yaparsın. Çünkü senin şekere ihtiyacın yok. Una mı ihtiyacın var un reyonuna git ve un al. Ancak un isterken pirinç reyonuna gidip pirinç alırsan seçimde hata yapmış olursun. Kur'an süpermarket gibidir. İçerisinde geçmiş bütün kitapları barındırır deyince bütün bu söylediklerimi bir tarafa bırakarak süpermarket kavramını aldılar. Bu nedenle artık basına konuşmuyorum.

Hocam eserlerinizde Kur'an'ın rolü nedir? Kitaplarınızda Kur'an'ı nereye konumlandırıyorsunuz?

Hasan Hanefi: Gelenek ve yenilik bir üçgenin üç boyutu gibidir. Müslüman önce fikri olarak ardından da cismani olarak bu üçgenin içerisinde hapsedilmiştir.

Birinci boyut gelenektir. Ebu Hanife, İmam Şafii, Ahmed b. Hanbel ve İbn Teymiyye'yi referans göstermeyen kimse yoktur. Geleneğin içerisindeki bu aşırı görünürlüğü yaşanan zamanın kısıtlanmışlığı olarak isimlendiriyorum. Müslüman zamana hapsolmuş veya kendini zamana hapsedmiştir.

İkinci boyut daha çok Batıdan nakillerin olduğu günümüzdür. Oksidentalizm ile ilgili bir giriş yazısı yazarak Müslüman aklını Batı'dan nakledilenlere karşı özgürleştirmeye çalıştım.

Üçüncü boyut Kur'an ayetleri üzerinde ciddiyetle düşünüp geçmişe ve geleceğe göre değil yaşadığım zaman dilimine göre şekillendirmektedir. Son olarak yaptığım budur. Eski tefsirler Fatıha'dan başlayıp Nas suresi ile biterken ben *et-Tefsîru'l-Mevdû'î* adlı eserimde adalet, zulüm, istibdat, zenginlik ve fakirlik gibi önemsendiğim konular ile ilgili ayetleri ele alıyorum. Günümüzdeki Müslüman gerçeklikleriyle uyuşan bir teori geliştirmeye çalışıyorum. Bazen bunu Tefsir teorisi olarak isimlendiriyorum. O halde ayet ile realite arasında nasıl bir bağlantı kuracağım? Kur'an nerede, yaşadığım tecrübe nerede? Ayetin içerisinde nassın sonsuz anlamları yoktur.

Nassın anlamı değişkendir. Nassın içinde yorumlandığı realitenin değişmesiyle değişir. Nass size bir anlam verir, ancak bu anlam teorik değil pratiktir. Müslümanları hakka yönlendirmek içindir. Aynı şekilde konulu Tefsir de pratiktir. Ayet ile Müslümanların edindikleri tecrübeyi irtibatlandırır. Toprak, para, servet pratiğinde olduğu gibi.

Bu, ilmi seviyede gelenek ve yenilenme projesidir. Bu projede retoriğe, polemığe veya aksiyona dayanmıyorum. Ama tüm okuyucuların din alimi olmadığını gördüğümde halka yönelik eserlerimde ayet ve tecrübelerle göndermelerde bulunmaksızın aydınlara kültürel bir dille hitap etmeye çalıştım. Daha sonra aydınlara hitap etmenin de sokağa hitap etmek için yeterli olmadığını hissettiğimde üçüncü bir halka oluşturarak sıradan halka yönelik bir proje oluşturdu. Böylece üçgenin iki boyutunu oluşturan bilimsel ve kültürel fikirlere üçüncüsünü ekleyerek sokaktaki halkın da devrime katılması için siyasi bir hareket oluşturmaya çalıştım. Bu yüzden üniversitede devrim ve zalim hükümdara isyana davet etmekle suçlandım. Bunun üzerine üniversiteden atılıp tekrar üniversiteye döndüm. Terfimi geciktirdiler vs. Bunlar, gelenek ve yenileme projesinin üç aşamasıdır. İlim erbabı olduğunuza göre bu projenin ilmi ayağını oluşturan Kelâm ilmi ile ilgili "Mine'l-Akîde ile's-Sevrâ"; felsefe ile ilgili "Mine'n-Nakl ile'l-İbdâ'", Usuli fıkıh ile ilgili "Mine'n-Nass ile'l-Vâki'", tasavvuf ile ilgili "Mine'l-Fenâ ile'l-Bekâ" başlıklı çalışmalarına müracaat edebilirsiniz. Bu eserlerde geleneksel ilimleri Oksidentalizme bir giriş mahiyetinde ele aldım ki Allah'a karşı tutumumuzu bilelim. Projenin son sacayağını oluşturan da *et-Tefsîru'l-Mevdû'î* dir.

Süpermarket meselesinden hareketle şunu sormak istiyorum. Kur'an her zamana ayrı ayrı şeyler mi söylüyor? Yoksa vahyin nüzulü sırasında bir şey söyleyip bütün zamanlarda farklı şekillerde mi uygulanıyor?

Hasan Hanefi: Bana göre ikincisi daha doğrudur.

Kuran'ın farklı zamanlarda uygulansın diye farklı şeyler söylemesi Kuran'ın görevi değildir. Kuran'ı çağın şartlarına göre yorumlamak müçtehidin, müfessirin ya da reformcunun görevidir. Dolayısıyla ikinci ihtimal yani Kur'an'ın belirli bir zaman diliminde söylediğini farklı zamanlara yorumlamanın müfessirlerin görevi olduğu gerçeğe yakın olanıdır. Örneğin "Yardım isteyenlere ve yoksullara mallarından belli bir pay ayırırıldır" ayeti genel bir prensiptir. Sosyalistler bu prensibi zengin ve fakir arasındaki milli servet olarak isimlendirmektedirler. Bu sadece Arapların hayatını ilgilendiren bir prensip değil aksine farklı durumlarda uygulanabilen bir ilkedir. *İslami Sol* dergisini çıkardığımda Kur'an'da varlıkları ortaklaşa kullanmaya teşvik eden, birliğe, özgürlüğe çağıran, zulmü ve aşırı kazancı yasaklayan ayetleri bu kavramı açıklamak için kullanmıştım. Bu nedenle ikinci ihtimalin daha uygun olduğunu düşünüyorum. Kur'an ayetleri sebebi nüzulü tamamen göz ardı edilmemesi kaydıyla çeşitli durumlarda uygulanabilmesi amacıyla farklı şekillerde inmiştir.

Bu doğru mudur?

Hasan Hanefi: Evet doğrudur. Örneğin ganimet ve hayız ile ilgili sorulan sorularda sebep özel olsa da hüküm geneldir. Herkesi kapsar.

İslam aleminin hemen her yerinde kan dökülüyor. Müslümanların bu tavrının sebepleri nelerdir? İslam dünyasındaki bu durumu nasıl değerlendiriyorsunuz?

Hasan Hanefi: Kan!

Evet.

Hasan Hanefi: Doğrudur. İnsanlar şeriatın amaçlarının ilk etapta şunlar olduğunu bilmiyorlar: Tanrı bize şeriatı neden verdi? Şatıbi'nin *el-Muvâfakât'*ında da ifade edildiği üzere hayatı korumak için. Müslümanların hayatındaki ilk değer

hayattır. Halbuki biz birbirimizi boğazlıyoruz. Allah cennetten İbrahim'e bir koç gönderdi. Onunla oğlu İsmail'i kurtarmak için. Bunda insan için bir ders vardır. İnsan hayatını koruma dersi. İnsan öldürülmez.

Şatibi'ye göre beş makasid vardır: Hayat, akıl, milli servet, namus vd. Bunlar Şatibi'ye göre *Makasidu's-Şeria'* dır. Birbirimizi öldürdüğümüz sürece namazlarımız, orucumuz fayda vermez, haccımız faydasızdır. Yemen ve Libya'da dökülen kan, Sudan ve Mısır'daki gösteriler ve diğerleri bunu desteklemektedir. İnsanlar İslam'ın hayatı korumak için geldiğini bilmiyorlar ve Müslüman olduklarını söylüyorlar. Ne yazık ki, başta besmele çekerek, bir veya iki sûre okuyorlar. Zahiri alıp batını terk ediyorlar.

Değerli hocam, Arap baharı adı verilen ve genellikle Müslüman ülkelere demokrasi ve barışı getireceği vadeliden sürece maalesef bir demokratikleşmenin olmadığı ortaya çıktı. Bu süreci nasıl değerlendiriyorsunuz?

Hasan Hanefi: Arap Baharı, örneğin Mısırdaki 52'de (1952), Suriye'de 49'da (1949) başlayan ve bugüne kadar devam eden askeri yönetime bir tepki olarak başladı. Bütün bunlar 48'deki (1948) Filistin yenilgimize de bir tepkiydi. Askeri rejimler, tarım reformu, sağlık sigortası, yerelleştirme, ücretsiz eğitim, iskân vb. bazı sosyal reformlarda başarılı olmuş olabilirler. Ancak bunlar destekçilerinin bile eleştirilerine tahammül etmedi ve tutuklamalar başladı. 1952 ile 1954 arasındaki anlaşmazlık iki akım arasındaydı: Askeri yönetim isteyen bir akım; Parlamenter sistem ve sivil anayasa isteyen diğer bir akım. Muhammed Necip parlamenter sistemi istediği için yönetimden uzaklaştırıldı. Bu nedenle 1956 ve 1967 mağlubiyeti ile karşı karşıya kalındı. Üçüncü Ordu'nun Defresvar'daki (Mısır'da bir yer) kuşatması ve Mısır ordu komutanı Sa'd eş-Şazeli'nin kovulması nedeniyle 1973 zaferi ise yarı zafer yarı hezimet olarak kabul edilmektedir. Abdü'n-Nasır'ın ölümü ile ortalık yatıştı. Daha sonra Enver Sedat Ocak 1977'deki öğrenci ayaklanmasından sonra yönetimi kaybetme endişesi nedeniyle İsrail'i ziyaret etti. 1979'daki ziyareti ile birlikte Barış Antlaşmasını ve Camp David Sözleşmesini imzaladı. İsrail'i dost olarak görmeyen ve 1967'de işgal edilen topraklardan çekilmesini şart koşan halk kendisine ihanet edildiği hissine kapıldı. Ardından olaylar duruldu. Hür Subaylar 1952'de devrime başlarken dört prensibi (özgürlük, sosyal adalet, ekmek, onur) dillendirmişti. 2011'de halk geçmişte ihtilalcilerin dile getirdiği söylemleri tekrarlayarak harekete geçti.

Ama Tunus'ta başlayıp sonra Mısır, Libya, Yemen ve Suriye'de devam eden 2011 devrimi, büyüklüğüne rağmen önderlik edecek siyasi bir yapının bulunmaması, liberaller ve İhvan-ı Müslimin arasında ulusal bir antlaşmanın olması gibi sebepler nedeniyle havada kaldı. Bu durum İhvan'ın bir anda kendisini yönetimde bulmasına neden oldu. İhvan da devleti kendi irşad ofislerine

dönüştürdü. Yargıyı, üniversiteleri ve diğer kurumları ihvanlaştırdılar. Bazıları Erdoğan'ın da ordu ve yargı da dahil olmak üzere devlet organlarını partisinin bir parçası haline getirdiğini ifade ediyorlar. Daha sonra katılımcı demokrasi sloganı ile ortaya çıkan insanlar bu otoriter yönetimden şikâyet etmeye başladılar. Bunu fırsat bilen asker ve karşı grup Muhammed Mursi'yi devirdi. Ve hala en kötü göz altına alınmalar, terör faaliyetleri devam etmektedir. Bütün bu uygulamaları İhvan ve terörizm iddiası ile yapmaktadırlar. Halihazırda yaşadıklarımız bunlardan ibarettir.

İnsanlar tekrar ne zaman harekete geçecek, ne zaman? Tunus'un son seçimlerdeki tecrübesi ve yeni cumhurbaşkanı, Mısır'daki genç Muhammed Ali hareketi bir tecrübe miydi? Bu baskıcı yönetimden halkı kurtaracak özgür bir genç subay nesli var mı? Bilemiyoruz. Artık herkes susmuş, çıkış yolu bekliyor.

Arap baharı sonrasında İslami hareketlerin konumu nasıl olmalı? Bu süreçte Selefilik ve Selefi hareketlerin yükselişe geçmesi diğer grupları nasıl etkileyecektir?

Hasan Hanefi: Üniversitedeki İslami akımlardan mı söz ediyorsun, yoksa siyasi partilerden mi?

Her ikisi de.

Hasan Hanefi: Bakınız, benim dersine girdiğim sınıfta İhvan temsilcileri vardı. Bunlardan bazıları Türkiye'ye bazıları Katar'a kaçtı. Sisi yönetiminin Erdoğan'a düşmanlığının sebebi hapis ve işkenceden kaçan İhvan mensuplarını himaye etmesidir.

Halka gelince, gıda maddelerindeki, benzindeki ve günlük ihtiyaçlardaki dört beş katlık fiyat artışları halkta bıkkınlığa, umutsuzluğa ve halkın siyasetten uzaklaşmasına neden oldu. Bunu iyi bilen Sisi yönetimi onları anayasa, parlamento ve demokrasiden uzaklaştırarak onların günlük geçimleriyle uğraşmasını sağladı.

Mısır daha ne kadar hareketsiz bir ceset gibi kalacak? 1919 devriminden bu yana İngilizlere, sömürgeciliğe, krala ve feodalizme karşı mücadele ile geçti. Sesini çıkarmanın akıbeti diyalog yerine hapis oldu.

Şu gençleri bir dinle! Belki ortak bir nokta bulabilirsin.

Hayır. Bana hayır diyen düşmanım, evet diyen dostumdur. Muhalefet düşmanım, Amerika ve İsrail dostumdur. Bu ne zamana kadar devam edecek bilemiyorum. Ordu harekete geçmezse, halk harekete geçmezse, entelektüeller

harekete geçmezse, öğrenci ve meslek birlikleri, baro ve tabipler birliği harekete geçmezse sonumuz Sedat'ın sonudur.

Siz İslam alemindeki gelişmeleri bizden daha iyi biliyorsunuz. Size göre şu an İslam dünyasında ümit vadeden İslami bir hareket var mı?

Hasan Hanefi: Muhammed Mahathir'in tesis ettiği İslam düşünce Enstitüsünde önemli gelişmeler gerçekleşti. Onun başbakanlığı döneminde Malezya tarımda, sanayide, ticarete önemli atılımlar gerçekleştirdi. Öyle görünüyor ki kendi isteğiyle görevi bıraktı. Kendisinden sonra gelenler yolsuzluğa bulaşınca Muhammed Mahathir tekrar yönetime döndü. Muhammed Mahathir'in gerçekleştirdiği Malezya'daki kalkınma ümit vadetmektedir.

Endonezya'da Muhammediye ve Nahdatu'l-Ulema adında iki büyük kuruluş bulunmaktadır. Geleneksel olarak başlayıp modern olarak devam eden İslam düşüncesinin aksine Muhammediye, modernist başlayıp gelenekçiliğe evrildi. Anlaşılan o ki Muhafazakâr yaklaşımıyla Muhammediye Endonezya tasavvufu içerisinde erimiştir. Eski Cumhurbaşkanı Abdurrahman Wahid'in içerisinde bulunduğu Nahdatu'l-Ulema'ya gelince, İslami sol, Entelektüel, Akılcı ve Sol İslam'a daha yakındır. Ancak ülkenin sanayi ve tarım alanlarında kalkınması açısından Muhammediye'den daha az tecrübeye sahiptiler. Nahdatu'l-Ulema siyasi etkisini kaybetmesine rağmen entelektüel bir hareket olarak yayılmaya devam etti. Artık uzun süreli yolculuk yapmadığım için Nahdatu'l-Ulema'dan hocalar Endonezya'nın geleceği ile ilgili daha iyi planlamaların yapılabilmesi için yazları altı haftalığına yanıma gelir ve benimle fikir alışverişinde bulunurlar. Nahdatu'l-Ulema içerisinde halen gelecek vadeden gençler bulunmaktadır. Bu gençlerin çalışmaya, bilinçlenmeye, organize hareket etmeye ihtiyaçları vardır. Ta ki Muhammed Abduh gibi aydınlanmış bir akla sahip olabilsin ve devlet yönetiminde yer alabilsinler.

Son zamlarda Türkiye'de tartışılan konulardan biri Tarihselcilik meselesidir. Bir taraftan Kur'an'ın evrenselliğinden söz edilmekte diğer taraftan tarihsellikten. Bu bir tezat oluşturuyor mu? Hermenötik veya Tarihselci yaklaşımın Kur'an metnine uygulanması hakkında neler düşünüyorsunuz?

Hasan Hanefi: İki arasında bir çelişki söz konusu değildir. Tarihselci yaklaşım doğrudur. Çünkü Kur'an Adem'den başlayıp Hz. Muhammed'e kadar gelişerek devam eden vahiy zincirinin bir devamı niteliğindedir. Hz. Muhammed'de ise vahiy kemale ermiştir. Önemli olan husus da budur. Dolayısıyla insanın yolunu aydınlatmak için artık bir dış rehber ihtiyacı yoktur. Çünkü

insanın kendisiyle düşünebildiği bir akli ve kendisiyle hareket ettiği bir iradesi vardır. Bu açıdan Tarihselcilik önemlidir. Keşke burada sizin ilahiyat fakültenizde Adem'den Muhammed'e peygamberliğin gelişimini ele alan bir tez hazırlansa ve bu gelişimin evrelerini ortaya koysa, her evrenin ne tür bir yenilik getirdiğini açıklasa, son evrede artık Cebrail'in inmesinin, mucizelerin gerçekleşmesinin, Allah'ın kullarıyla peygamber vasıtasıyla konuşmasının imkân dahilinde olmama nedenini açıklasa...

Tarihselcilik önemlidir. Ben de bunu yapmaktayım. et-Tefsîru'l-Mevdû'î'nin son bölümünde bu konuyu insan ve tarih üzerinden işlemeye çalıştım. Eskilerin Peygamber kıssaları diye adlandırdığı hususlar üzerinden peygamberliğin gelişim evrelerini anlamaya çalıştım. Gotthold Ephraim Lessing insanlık bilincinin gelişim evrelerini anlatırken Yahudiliğin çocukluk; Hristiyanlığın ergenlik, Aydınlanma'nın da yetişkinlik dini olduğunu ifade etmektedir. Eğer İslam'ı tanımış olsaydı, İslam'ın yetişkinlik evresini oluşturduğunu bilirdi. Çünkü İslam'da Yahudilikteki gibi "gökten bize sofrayı indir" şeklindeki çocuksu taleplerin olmadığını, Hristiyanlıktaki gibi bir diğerine hoşgörü ve acıma şeklinde tezahür eden duygusal taleplerin de olmadığını görecektir. Aksine İslam'da akıl ve özgür irade ön plandadır. İnsan bu ikisiyle dünyaya gönderilmiş, Allah'ın tarihe müdahale etmesine ihtiyaç duymadan kendisini kurtarabilmeye muktedirdir.

Tarihselcilik önemlidir. Buna rağmen tarihsel olmayan bazı kavramlar vardır. Örneğin hayat. Bu evrenseldir, tarihsel değildir. Canın korunması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Yusuf'un kardeşleri, babası onu kendilerinden daha çok sevdiği için kuyuya attıklarında, o Mısırlı tüccarların kuyuya sarkıttıkları kovaya tutunarak kurtulabilmiş, Firavun'un sarayına girmiş, onun bir veziri olmuş ve Mısır'ı da kıtlıktan kurtarmıştır. "Hakkınızda hayırlı olduğu halde bir şeyden hoşlanmamış olabilirsiniz". O halde evrensel kavramlardan biri de hayatı korumaktır. Kabil, Habil'i öldürdükten sonra bir karganın ölü bir kargayı gömdüğünü görünce pişman olmuş ve "bana yazıklar olsun, bu karga gibi bile olamadım." demiştir. Bu açıdan *makasidu's-şer'i*adan birincisi hayatı korumaktır.

İkinci kavram ise akıldır. "Akl etmez misiniz?", "Düşünmez misiniz?", "Görmez misiniz?". Vahiy akıl kemale erinceye kadar yardımcı bir etken mesabesinde. Bundan sonra görevini tamamlamıştır. Bundan sonra akıl ve sorumluluk devreye girer. "Hepiniz Kıyamet günü tek tek geleceksiniz". Allah, Musa, İshak, Yakub, Lut gibi peygamberlerin iyiliği namına devreye giriyordu. Ancak şimdi bu durum ortadan kalktı. Şu an insan sorumluluğu bizzat yüklenmiş ve yaptıklarının karşılığını kıyamet günü görecektir. O halde Tarihsellik ile bu kavram arasında bir çelişki yoktur. Bu farklı bir değerlendirme, diğeri de farklı bir değerlendirmedir.

Yazılarınızda oryantalizme panzehir olarak oksidentalizmi önermektedir. Oksidentalizmin çalışma esasları neler olmalı? Ve bugün itibariyle bu çalışmalarını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Hasan Hanefi: Bilimin batıdan geldiğine inanan bir dönemde yetiştim. Taha Hüseyin'in *Mısır'da Kültürün Geleceği* kitabını okuyanlar ve *her şey batıdan gelir, batı medeniliğin göstergesidir. Mısır'ın Avrupa'nın bir parçası olduğu* sözlerini okuyanlar bunu anlayabilirler. Atatürk de böyle düşünüyordu.

Lakin ne zamana kadar batıyı yakalayabileceğimizi zannetmeye devam edeceğiz? Batı'nın gelişme hızı onu yakalama hızımızdan daha fazladır. Batı'ya yetiştiğini zannedersen, Batı ise sürekli ilerleme halinde olduğundan kültür şoku ve umutsuzluk yaşarsın. Öyleyse merkez ve çevrenin bir alternatifi var mı? Bir merkez var bir de çevre var. Bu merkezden ışınlar çevreye doğru yayılmaktadır. İslam'ın güçlü olduğu dönemde bir merkezdik. Batı ise çevreydi. Sonra durum değişti. Batı ilerleyerek merkez oldu biz ise çevrede kaldık. Şu an sorulması gereken soru şudur: Ne zamana kadar onların yaptıklarını şerh ve tercüme edeceğiz? Descartes şöyle dedi, Kant böyle dedi, Bergson şunu dedi, Derrida bunu dedi, dedi, dedi, dedi... Batılı düşünürlerin sözlerini alıp onlar hakkında yazmaya mı devam edeceğiz?

Bu nedenle eskilerin de tavsiyesine uygun olarak nakilcilikten yaratıcılığa geçmek gerekir. İlk asırlardakiler özgün telifi, yaratıcılığı nasıl başardılar? Batı kendisini özne, bizi ise nesne; kendisini akleden bizi ise akledilen; kendisini yaratıcı bizi ise nakilci yaptı.

Bu durum bana ağır geldi. Bunun tam tersini yapayım dedim. Batı'yı merkezden çevreye, tek yaratıcı olmaktan, en azından çok sayıda yaratıcılık merkezine dönüştüreceğim. Oryantalizmi Batı kurdu. Ona göre Batı bilen Doğu da bilinendir. Öyleyse neden Oksidentalizmi kurmayayım ki bilen biz, bilinen batı olsun. Yapısal ve analitik yaklaşımları eleştirmek, Batı'nın Arap İslam kültürüne saldırı çabalarını püskürtmek yerine Batı'nın anlaması için nasıl yeni yaklaşımlar geliştireceğimi, nasıl çalışacağımı, bir bilgi teorisini nasıl geliştireceğimi iyi biliyorum.

Son olarak İslam medeniyetinin ihyası için İslam dünyasına tavsiyeleriniz nelerdir?

Hasan Hanefi: Birincisi, ümitsizliğe kapılmayın. Ümitsizliğe kapılarak İslam medeniyetinin çok derin ve anlaşılmaz olduğunu, gün yüzüne çıkmamış birçok el yazmasının olduğunu buna mukabil Batı medeniyetinin daha açık akla ve vicdana daha yatkın olduğu düşüncesine kapılmayın.

İkincisi, Bilim nedir? Bilim internette olduğu gibi belli bilgilerin yüklenmesi midir yoksa suyu çıkarmak için belli bir çaba sarf ederek kuyu kazmak mıdır? Gençlere tavsiyem kendilerine bir kuyu kazmalarındır. Kendine bir kuyu kaz, başlangıçta özellikle susadığın zaman başkalarının kuyularından da iç. Ama sonunda sana özel suyun çıktığı bir kuyun olsun.

Üçüncüsü, vatanlarını bırakıp Amerika, Avrupa, Kanada ve diğer ülkelere göç edip fakirlik içerisinde yaşayanlara karşı doğup büyüdüğü vatanın üzerinde hakkı olduğunu unutmama. İnsanın gayesi sadece mutlu olmak mıdır, sadece tüketmek midir? Örneğin bir doktorun beş temel gayesi vardır: Bir muayenehane, araba, ev, mutlu bir evlilik... peki bu gayelerin içerisinde vatan nerede? Bu gayelerin arasında tıbbi gelişmeler, öğrencilerin eğitimi, tarih boyunca doktoru hatırlatacak bir ekol oluşturmak, nerede? Bu nedenle ben aşk filmlerini izlemeye katlanamıyorum. Ben seni sevdim, sen beni sevdim... Burada vatan nerede, toplum nerede...? Sanki hayat toplumda tek başına yaşıyormuşçasına sevmek ve mücadele etmekten mi ibarettir? Bu filmlere katlanamıyorum, çünkü gençlere hiçbir şey kazandırmıyorum.

Son olarak yaratıcı ol, kendi kuyunu kaz, sen de ondan iç, insanlar da ondan içsinler ve seni hayırla yad etsinler. Ve tarih seni ansın.

Teşekkür ederiz. Sizi yorduk.

Hasan Hanefi: Hayır, hayır, başka sorunuz var mı?

Başka bir şey eklemek ister misiniz?

Hasan Hanefi: Bana göre İslam aleminin doğusunda ve batısında beş asır hüküm süren Osmanlı Devleti'ni 1923'teki devrimden dolayı bir çırpıda silip atamayız. Osmanlı devletinin çökmesi Türkiye'nin yönünü batıya çevirmesine sebep oldu. Bana göre bu olay sadece sistemin değişmesidir. Gönüllerde meydan gelen bir değişiklik değildir. Gönüller hala Afrika ve Asya'yla bağlarını sürdüren İslam'a bağlıdır. Türkiye, siyasal düzen olarak olmasa da gönüllerde hala Osmanlı İmparatorluğudur. Araplar, Kürtler, Farslar, Ermeniler size el uzatsalar kardeşlerinizin bu tekliflerini kabul etmek yerine onlarla ayrışıp savaşmayı mı tercih edersiniz?

İslam Ümmeti nedir? İslam ümmeti sadece Müslümanlardan oluşmamaktadır. İslam ümmeti Hristiyan, Yahudi, Mecusi, putperest ve Müslümanlara düşmanlık yapmayan her kesimden oluşmaktadır. Türkiye 1923'te İslam aleminden ayrılınca İslam devletlerinin kendi kimliklerine kavuştuklarını

zannettik. Ancak biz zaten beş asır boyunca aynı kimliğe sahiptik. Bazen Osmanlı devleti hakkında yönetimlerinin baskıcı ve gerici olduğu, İstanbul'daki padişahların Mısır'daki Muhammed Ali gibi modernliğin anlamını bilmediği şeklindeki alaycı ifadeleri duymak beni üzüyor. Hatta Sultan Abdulhamid'in Yahudilere yurt edinmeleri için Filistin'in bir kısmını vermeyi reddetmesi gibi padişahların önemli kararlar verdiğini düşünmekteyim.

Bir taraftan yüz yıllık bir birikim diğer taraftan beş asırlık bir birikim var. Yüz yıl, bin yılı yok eder mi? Yemen ve Libya gibi küçük devletlerin içinde bulunduğu çatışmalar yerine bu İslam birliğini gerçekleştirmek için çaba sarf ediyorum.

Sayın hocam çok teşekkür ederiz. Ağzınıza sağlık. Sizleri yorduk.

Sizi ve bu kıymetli çabalarınızı büyük bir memnuniyetle takip ediyoruz. Türkiye dahil olmak üzere birçok ülkede ekmiş olduğunuz bu tohumların yakın gelecekte meyvelerini vermesini temenni ediyoruz. Katkılarınız için tekrar teşekkür eder, Allah'tan sizlere hayırlı uzun ömürler vermesini temenni ederiz.